

Joanna Joachimiak-Prażanowska
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Leksykalne zapożyczenia rosyjskie w „Tygodniku Ilustrowanym” z lat 1926–1930

Kwestia wpływu języka rosyjskiego na polszczyznę (jego chronologii, zasięgu, zakresu) nie została jeszcze wyczerpująco opisana mimo istnienia stosunkowo bogatej literatury przedmiotu.

Od kilku lat poznańska językoznawczyni Alicja Pihan-Kijasowa postuluje konieczność systematycznego badania wczesnych etapów tego oddziaływania, jego początki bowiem sięgają znacznie wcześniejszego okresu niż dość powszechnie kojarzone z rusyfikowaniem polszczyzny XIX stulecie¹. Jej zdaniem „kontakty sięgają czasów głęboko przedrozbiorowych i nie wolno tego faktu bagatelizować”². Badaczka zwraca jednak uwagę na konieczność rozróżnienia dwóch spraw, a mianowicie oddzielenia wpływów rosyjskich na język ogólnopolski (rzeczywiście udokumentowanych od przełomu XVIII i XIX wieku) od wpływów „dotyczących tylko pewnych, i to niezbyt liczebnych, środowisk, ale wpływów [...] niebagatelnych”³. Pihan-Kijasowa skupia się na badaniu literatury pamiętnikarsko-wspomnieniowej, analizuje m.in. pamiętniki XVII-wiecznych dyplomatów posługujących do Rosji⁴ oraz pamiętniki zesłańcze⁵.

---

¹ A. Pihan-Kijasowa, *Z dziejów najstarszych wpływów języka rosyjskiego na polszczyznę*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 9 (29), 2002, s. 131–145; eadem, *Udział leksyki religijnej w słownictwie pamiętników zesłańczych z XIX w.*, „Prace Komisji Językoznawczej BTN” 18, 2008, s. 321–332. „Zapożyczenia rosyjskie, będące częścią zapożyczeń wschodniosłowiańskich, uznaje się w literaturze przedmiotu za najmłodsze ogniwo kontaktów językowych Polski ze wschodnią Słowiańszczyzną, ogniwo w pełni aktywne dopiero od dwóch stuleci” (A. Pihan-Kijasowa, *Z dziejów najstarszych...*, s. 131).

² A. Pihan-Kijasowa, *Z dziejów najstarszych...*, s. 143.

³ Ibidem, s. 144.

⁴ Zob. ibidem.

⁵ A. Pihan-Kijasowa, *Pamiętniki polskich zesłańców jako przedmiot badań lingwistycznych*, w: *Viribus Unitis. Księga poświęcona Profesor Monice Gruchmanowej w 75-lecie*

Wpływy rosyjskie na polszczyznę XIX-wieczną zostały przedstawione w wielu artykułach, w słowniku gwary warszawskiej, w monografii opartej na języku prasy warszawskiej⁶. Oddziaływaniem języka rosyjskiego na język polski w okresie po II wojnie światowej zajmowały się zwłaszcza Danuta Buttler⁷ i Janina Bielecka-Latkowska⁸. Natomiast wpływy rosyjskie na polszczyznę w dwudziestoleciu międzywojennym nie zostały jeszcze systematycznie zbadane i opisane. Warto wypełnić tę lukę w wiedzy o kontaktach językowych rosyjsko-polskich. Dobrym źródłem do badań wydaje się prasa warszawska tego okresu.

Warszawa międzywojenna – jak podkreśla Halina Kurkowska – to „miasto o ludności prawie w połowie napływowej, zwłaszcza w «warstwach górnych», bardzo zróżnicowanej pod względem pochodzenia terytorialnego”⁹.

Zjechało się do tej nowej stolicy – wspomina Stanisław Lam – wszystko, co było rutzkie i nie zasypiające gruszek w popiele, ze Lwowa, Wilna, Poznania, Krakowa, z prowincji dawnego Królestwa, Galicji, Poznańskiego. Słyszało się wszystkie gwary i narzecza. Tu przeciągle i śpiewnie pytał o coś kresowianin, tam słyszało się lwowskie „ta joj”, ówdzie twardy akcent poznański¹⁰.

Użytkownicy tak zróżnicowanej polszczyzny po masowym przybyciu do Warszawy posługiwali się nią na co dzień – w domu i w pracy. Ich język wcho-

---

urodzin, red. M. Borejszo, S. Mikołajczak, Poznań 1998, s. 135–148; eadem, *Syberia w świetle XIX-wiecznych pamiątek zesłańców*, w: *Język polski. Współczesność. Historia*, red. W. Książek-Bryłowa, H. Duda, Lublin 2005, s. 165–174; eadem, *Udział leksyki religijnej...*

⁶ H. Karaś, *Kalki semantyczne z języka rosyjskiego w polszczyźnie II połowy XIX i początków XX wieku w świetle ówczesnych źródeł poprawnościowych*, w: *Studia nad słownictwem XIX wieku*, red. W. Kupiszewski, t. 1, Warszawa 1992, s. 105–137; T. Kuroczycki, W.R. Rzepka, *Wpływy języka rosyjskiego na system gramatyczny polszczyzny XIX i początków XX wieku w świetle ówczesnych źródeł poprawnościowych*, „*Studia Rossica Poznaniensia*” 9, 1977 (wyd. 1979), s. 135–163; I. Bielecka, *Rosyjskie zapożyczenia semantyczne w pismach Orzeszkowej*, „*Slavia Orientalis*” 1979, nr 3, s. 351–354; B. Wiczorkiewicz, *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*, Warszawa 1966; H. Karaś, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*, Warszawa 1996.

⁷ D. Buttler, *Nowsze zapożyczenia rosyjskie w języku polskim*, „*Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne Filii UW w Białymstoku, VI. Humanistyka*” 2, 1973, s. 5–36; eadem, *Elementy pochodzenia rosyjskiego we współczesnej polszczyźnie i kryteria ich oceny*, „*Poradnik Językowy*” 1989, z. 7, s. 504–509, z. 8, s. 584–588.

⁸ J. Bielecka-Latkowska, *Rosyjskie zapożyczenia leksykalne we współczesnym języku polskim w świetle materiałów słownikowych i prasy powojennej*, Kielce 1987.

⁹ H. Kurkowska, *O języku Warszawy*, w: *Język i językoznawstwo polskie w sześćdziesięcioleciu niepodległości (1918–1978)*, red. J. Rieger, M. Szymczak, Wrocław 1982, s. 177.

¹⁰ S. Lam, *Życie wśród wielu*, Warszawa 1966, s. 205.

dził w kontakt z polszczyzną ogólną, przenikał do wszystkich sfer życia. Znalazł zatem odzwierciedlenie także w warszawskiej prasie.

Odzyskanie niepodległości spowodowało, że zostały stworzone lepsze warunki do rozwoju gazet i czasopism, ich twórcy mogli się posługiwać o wiele swobodniejszym językiem niż w czasach rozbiorów. W 1921 roku wprowadzono konstytucję marcową, która – jak pisze Rafał Habielski – „gwarantowała obywatelom nie tylko prawo do swobodnego wyrażania swoich przekonań, ale również wolność prasy”¹¹.

W dwudziestoleciu międzywojennym każda partia polityczna wydawała jeden lub kilka organów prasowych¹². Największe po 1918 roku ugrupowanie prawicowe – Narodowa Demokracja – dysponowało do 1926 roku najzasobniejszym systemem prasowym. Poza dziennikami informacyjnymi, ukazującymi się w Warszawie już przed wybuchem I wojny światowej (1914 rok), stronnictwo wznowiło wydawanie „Gazety Warszawskiej” pod redakcją Zygmunta Wasilewskiego. Jej uzupełnienie stanowiła „Gazeta Poranna 2 Grosze”. W 1925 roku obydwie czasopisma połączono w „Gazetę Warszawską Poranną”.

Kolejne ugrupowanie, Stronnictwo Chrześcijańsko Narodowe, w 1920 roku rozpoczęło wydawanie „Rzeczpospolitej”. W skład redakcji (oprócz Stanisława Strońskiego, pełniącego funkcję redaktora naczelnego) wchodził m.in. Adolf Nowaczyński i Kornel Makuszyński, współpracownikami gazety byli Ignacy Chrzanowski i Adam Grzymała-Siedlecki.

W 1924 roku PSL „Piast” uruchomił nowy dziennik „Echo Warszawskie”. Wychodził on do końca 1926 roku w małym nakładzie, nieprzekraczającym kilku tysięcy egzemplarzy.

Spośród pism prawicowych ukazujących się w okresie międzywojennym, niezwiązanych formalnie z żadnym ugrupowaniem politycznym można wymienić kilka znaczących tytułów, a mianowicie: „Kurier Warszawski”, redagowany przez Konrada Olchowicza (syna), oraz „Kurier Poranny”, którego czołowym publicystą był Kazimierz Ehrenberg.

Konkurencją dla „Kuriera Porannego” stanowił „Kurier Polski”. Był to dziennik o charakterze liberalno-demokratycznym, przez prawicę postrzegany jako lewicowy.

Jako przykład prasy popularnej, także wydawanej w międzywojennej stolicy Polski, można wymienić popołudniowy „Kurier Informacyjny i Telegraficzny” (założony w 1922 roku, od 1925 roku ukazujący się pod tytułem „Ku-

¹¹ R. Habielski, *Dwudziestolecie międzywojenne*, w: *Prasa, radio i telewizja w Polsce. Zarys dziejów*, red. D. Grzelewska, Warszawa 2001, s. 67.

¹² Szerzej na ten temat zob. A. Paczkowski, *Prasa codzienna Warszawy w latach 1918–1939*, Warszawa 1983, s. 93–238; R. Habielski, op.cit., s. 71–81.

rier Czerwony”) i „Express Poranny”. Obydwa pisma wychodziły w nakładzie około 50 tysięcy egzemplarzy.

Prasa to również czasopisma społeczno-kulturalne, w tym tygodniki. Jak podaje Habielski:

[...] w drugiej połowie XIX w. tygodniki były domeną zainteresowań i aktywności wyłącznie inteligencji, można było się spodziewać, że odzyskanie niepodległości zapoczątkuje czas szczególnie sprzyjający ich kondycji oraz powstaniu szeregu nowych tytułów. Tak się jednak nie stało [...]¹³.

W początkach XX stulecia nastąpił wyraźny spadek zainteresowania dotychczasową formułą tygodników na rzecz dzienników informacyjnych. W tym czasie w Warszawie wydawane były trzy zasłużone pisma społeczno-kulturalne, które pojawiły się przed I wojną światową, a mianowicie: „Bluszcz”, „Świat” i „Tygodnik Ilustrowany”.

Wszystkie one ukazywały się przez cały okres dwudziestolecia, utrzymując przychyłność tych jednak tylko czytelników, którzy byli w stanie zaakceptować ich tradycjonalizm i przekonanie o konieczności kontynuowania wzorów wykształconych i sprawdzonych na przełomie XIX i XX w.¹⁴.

Do najpopularniejszych tygodników kulturalno-literackich tego okresu wychodzących w stolicy zaliczyć można „Wiadomości Literackie” założone w 1924 roku. Zyskały one sympatię odbiorców ze względu na wyraźną opozycję w stosunku do konserwatywnej formuły wyżej wymienionych tygodników. Redagowano je w stylu bliskim gazetowemu, przypominały zatem gazetę codzienną.

Do analizy językoznawczej wybrałam „Tygodnik Ilustrowany”, wydawany w Warszawie przez całe dwudziestolecie międzywojenne. Każdy numer liczył 22 strony (z wyjątkiem 1924 roku – 16 stron)¹⁵. Rocznik podzielony był na dwa półrocza; każde z nich opatrywano oddzielnym spisem treści. Wysokości nakładu nie wskazywano. Gazeta prowadziła dwa zasadnicze działy: literacki i ilustracyjny. Na strony tygodnika trafiały życiorysy sławnych ludzi, opisy zabytków, wspomnienia z podróży. Często pojawiały się przedruki powieści i poezji. W piśmie zamieszczano sprawozdania z dziedziny sztuk pięknych, piśmiennictwa, nauk przyrodniczych.

¹³ R. Habielski, op.cit., s. 79.

¹⁴ Ibidem, s. 80.

¹⁵ Strony liczono od pierwszego do ostatniego numeru w sposób ciągły, tak że np. nr 52 z 1925 roku kończył się na stronie 1060.

W początkowym okresie działalności, tj. w latach 1859–1886, tygodnik redagował znany publicysta Ludwik Jenike. Po nabyciu pisma przez firmę Gebethner i Wolff od 1886 roku funkcję redaktora naczelnego gazety oficjalnie pełnił Robert Wolff (faktycznie zaś dziennikarz warszawski Wincenty Korotyński). W latach 1898–1907 stanowisko to piastował krytyk literacki Ignacy Matuszewski, następnie Artur Oppman¹⁶.

W dwudziestoleciu międzywojennym, a dokładnie w 1920 roku, redaktorem odpowiedzialnym czasopisma został publicysta i krytyk literacki Stanisław Lam¹⁷, który zajął miejsce Oppmana. Oprócz niego w skład ścisłej redakcji „Tygodnika Ilustrowanego” weszli: Zdzisław Klemens Dębicki¹⁸ (w latach 1918–1929) i Piotr Choynowski¹⁹ (w latach 1920–1922). Kolejny-

---

¹⁶ Zob. Z. Kmieciak, *Zarys historii prasy polskiej w Królestwie Polskim w latach 1864–1904*, Warszawa 1971, s. 42–43.

¹⁷ Dziennikarz, literat, wydawca, żył w latach 1891–1965. Urodził się w Tarnopolu. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Krościenku, do gimnazjum – w Jarosławiu. Po zdaniu matury przeniósł się w roku 1909 na studia polonistyczne do Lwowa. Przygotował rozprawę doktorską pod kierunkiem profesora Józefa Kallenbacha (wydaną we Lwowie w 1913 roku). Współpracował z „Gazetą Lwowską” i „Gazetą Narodową” (zob. PSB, t. 16).

¹⁸ Ten znany poeta, publicysta i krytyk literacki (1871–1931) był synem właściciela majątku koło Kowla na Wołyniu. Urodził się w Warszawie. Za pracę w kółkach samokształceniowych na terenie gimnazjum rządowego w stolicy Polski, do którego uczęszczał, został wydalony. Egzamin maturalny zdał w Dorpacie (dawna nazwa dzisiejszego Tartu w Estonii). W 1891 roku rozpoczął studia na Uniwersytecie Warszawskim. W 1894 roku wziął udział w manifestacji politycznej, której następstwem były masowe aresztowania wśród młodzieży. Uwięziono go i osadzono na Pawiaku. Po wydaniu wyroku w połowie czerwca 1894 roku został skazany na dwuletnie zesłanie w głąb Rosji, do guberni orenburskiej. Po roku pobytu wskutek amnestii koronacyjnej Mikołaja II pozwolono mu wrócić do kraju. Jesienią 1895 roku udał się do Lwowa, gdzie zapisał się na wydział prawny. W pierwszym roku pobytu we Lwowie dobrze poznał Jana Kasprówicza. Był też w stałym kontakcie z młodym światem literackim Lwowa: Leopoldem Staffem, Stanisławem Barączem, Józefem Rufferem, Karolem Irzykowskim i innymi (zob. PSB, t. 5). Za czasów Dębickiego jako redaktora w dwudziestoleciu międzywojennym pismo tworzyli i artykuły w nim zamieszczali m.in.: Wiktor Ambroziewicz, Leon Biegeleisen, Witold Giełżyński, Artur Górski, Olsza Ignacy Grabowski, Henryk Gruber, Waclaw Husarski, Juliusz Kleiner, Zdzisław Kleszczyński, L. Konopacki, Marian Kukiel, Antoni Lange, Józef Moszyński, Irena Pannenkowa, Leon Pomirowski, Wincenty Rzymowski, J. Siemiński, Władysław Sikorski, K. Skrudlik, Adam Szelągowski, Mieczysław Szerer, Zygmunt Szweykowski, Władysław Zawistowski i wielu innych.

¹⁹ Powieściopisarz, akademik literatury, żył w latach 1885–1935. Urodził się w Warszawie. Po powtórny małżeństwie matki przebywał od 1892 roku u wuja, lekarza na posadzie rządowej w wojskach kozackich na Uralu. Od roku 1894 uczęszczał do szkoły realnej w Uralsku, potem w Samarze. W 1896 roku powrócił do Warszawy. Po zamknięciu Politechniki Warszawskiej wyjechał na dalsze studia do Lwowa. W roku 1908 przeniósł się do Szwajcarii, gdzie przez dwa lata studiował historię powszechną na Uniwersytecie w Zurychu, w latach 1910–1912 – na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie (zob. PSB, t. 3).

mi redaktorami naczelnymi byli: Władysław Zawistowski oraz Waclaw i Jan Gebethnerowie²⁰.

Z badanej gazety wydobylam fakty językowe z zakresu leksyki. Cechą charakterystyczną bowiem systemu leksykalnego jest reagowanie na wszelkie zmiany zachodzące w życiu społeczeństwa. Jak pisze Teresa Smółkowa: „Wydaje się [...], że odbija [on – J.P.P.] i rejestruje przeobrażenia w rzeczywistości pozajęzykowej niejako «na gorąco» [...]”²¹.

Postanowiłam sprawdzić, w jakim stopniu ujawnił się wpływ języka rosyjskiego na słownictwo używane przez redaktorów tygodnika. Rosyjski był używany w Warszawie pod zaborem przez ponad 120 lat²² i – jak wykazała Halina Karaś – wycisnęła piętno na polszczyźnie ówczesnej warszawskiej prasy, liczba bowiem rusycyzmów słownikowych napotkanych w niej była znaczna²³. Czy ślady tego oddziaływania utrzymywały się w dwudziestoleciu międzywojennym? Czy wpływy rosyjskie zyskały wsparcie w polszczyźnie byłych mieszkańców Kresów, osiadłych w wolnej Warszawie, a także w polszczyźnie tych jej mieszkańców, którzy część życia spędzili w Rosji²⁴?

W niniejszym artykule zaprezentuję rusycyzmy leksykalne, wyekscerpowane z „Tygodnika Ilustrowanego” (lata 1926–1930). Osobliwości słownikowe podaję w postaci rozbudowanego wykazu alfabetycznego:

anti-Nowyj God ‘anty-Nowy Rok’: *urządzają szereg uroczystości [...] skierowanych przeciwko świętom i religii. Urządza się więc obchody [...]* „*Anti-Nowyj God*” – 30/49/1021²⁵; ros. okazjonalizm: *антн-Новый год*; zob. anti-Pascha, anti-Rożdziestwo;

²⁰ Zob. A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918–1939*, w: *Historia prasy polskiej*, t. 3, red. J. Łojek, Warszawa 1980, s. 277–278.

²¹ T. Smółkowa, *System językowy polszczyzny w okresie sześćdziesięciolecia*, w: *Język i językoznawstwo polskie w sześćdziesięcioleciu niepodległości (1918–1978)*, red. J. Rieger, M. Szymczak, Wrocław 1982, s. 227.

²² Jak pisze Halina Karaś, obejmując badaniem wpływów rosyjskich okres 1795–1918, „cały okres zaborów od momentu utraty państwowości polskiej po III rozbiórze Polski po jej restaurację w 1918 r.”. H. Karaś, *Rusycyzmy słownikowe...*, s. 21.

²³ Zob. ibidem.

²⁴ Mam na myśli m.in. polskich zesłańców na Syberię oraz ich potomstwo. Masowe zsyłki Polaków na Syberię osiągnęły kulminację w XIX wieku. „Wielu zesłańców po odbyciu naznaczonej kary bądź w wyniku carskich amnestii wracało do kraju”. A. Pihan-Kijasowa, *Udział leksyki religijnej...*, s. 121. Do ich polszczyzny przeniknęły rusycyzmy, spotyka się je we wspomnieniach i pamiątkach.

²⁵ Stosuję skrócony opis źródła cytatu: pierwsza liczba oznacza rocznik „Tygodnika Ilustrowanego”, druga – numer, trzecia – stronę.

anti-Pascha ‘anty-Wielkanoc’: *Urządza się więc obchody „Anti-Paschy”* – 30/49/1021; ros. okazjonalizm: *антму-Пасха*; zob. anti-Nowyj God, anti-Rożdżestwo;

anti-Rożdżestwo ‘anty-Boże Narodzenie’: *Urządza się więc obchody [...] „Anti-Rożdżestwa”* – 30/49/1021; ros. okazjonalizm: *антму-Рождество*; zob. anti-Nowyj God, anti-Pascha;

archirej ‘w Kościele prawosławnym: odpowiednik rzymskokatolickiego kanonika’: *Oto archirej wileński zwiedza w r. 1900-ym Berezwech* – 30/29/609; z polszczyzny okresu zaborów rejestruje KarR 151, z pamiętników zesłańców przytacza PihK 324; SW notuje jako neologizm utworzony z cząstek greckich *archi-*, *hiereus*; poświadczają: SWO (z ros.), SWOiZO, ESWO i MASWO (z gr.); ros.: *архирей*²⁶ (SRJaO);

cerkownik ‘kościelny; psalmista’: *zamiast tarcz, ustawia się groteskowe wizerunki świętych, popów, „cerkowników”* – 30/49/1021; w pamiętnikach zesłańców tylko *cerkiew* (PihK 324); ros.: *церковник* (*hist.*); por. *церковнослужитель* 1. ‘zachrystian, kościelny’, 2. ‘psalmista’ (WSRP);

czarnosecinny ‘właściwy czarnosecińcom’²⁷: *A zjazdy różnych heimat-treuerów i innych czarnosecinnych stowarzyszeń. [...] Czy i to może jest „fair play”?* – 30/38/796; wcześniejsze zapisy pochodzą z polszczyzny pod zaborem ros. (SGW, KarR 281), równoległe z Kresów północno-wschodnich (JoKW); słowniki nie rejestrują; notuje MiodS 127 w znaczeniu ‘zaprowadzony przez czarną sotnię’; kilka ilustracji zamieszcza SBJP; z powojennej prasy wileńskiej podaje MędJP-III 125; ros.: *черносотенный* (SRJaO);

czastuszka ‘w ludowej twórczości rosyjskiej: przyśpiewka (zwykle żartobliwa)’: *Ważny czynnik akcji antyreligijnej stanowi również tzw. czastuszka, czyli uliczna piosenka* – 30/49/1021; równoległy przykład z Kresów północno-wschodnich w JoKW; w SJPD ‘w folklorze rosyjskim, ukraińskim i białoruskim krótka przyśpiewka, najczęściej dwuwierszowa lub czterowierszowa, w rytmie tanecznym, o tematyce lirycznej lub żartobliwej, często improwizowana’; zapis w ESWO (*ros. lub z ros.*); ros.: *частушка* (WSRP);

czerezwyczajka ‘Państwowy Zarząd Polityczny (w ZSRR)’: *Tu dopiero rozpoczynają się przykrości [...]. Atmosfera z inkwizycji średniowiecznej lub z czerezwyczajki* – 30/34/705; równoległy zapis pochodzi z języka Polaków zamieszkujących międzywojenny ZSRR (Czerezwyczajka)²⁸ oraz z Kresów

²⁶ Ros. *архирей* z scs., tu z gr. *archiereus* (ESRJa).

²⁷ Por. w SJPD *czarnoseciniec* ‘należący do czarnej sotni’; *czarna sotnia* ‘w carskiej Rosji: organizacje, w których decydującą rolę odgrywały żywioty reakcyjne; bojówki przez nie organizowane z elementów przestępczych’.

²⁸ Zob. J. Mędelska, M. Marszałek, *Twórzmy słownik „polskiego języka radzieckiego”*, „Poradnik Językowy” 2000, z. 8, s. 46.

północno-wschodnich (JoS 54, JoKW); w tej postaci zapisał ESWO; spośród słowników definicyjnych rejestruje dopiero PSWP; kilka ilustracji z okresu międzywojennego zamieszcza SBJP; ros.: *чрезвычайка*²⁹ (skrótowiec od *Чрезвычайная комиссия* – NSSRJa);

czerwoniec ‘banknot wartości 10 rubli (w ZSRR w latach 1920–1930)’: *Jeden z nich np. otrzymał w nagrodę [...] – palto, parę butów, ubranie, książkę za 100 czerwońców i prenumeratę „Prawdy”* – 30/49/1021; wcześniejsze poświadczenie z Kresów północno-wschodnich w TrJS-II 118 (ale jako ‘czerwony, złoty dukat’); w SWil ‘czerwony złoty, dukat’ (*prow.*), w SW ‘ts.’ (gw., z cytatem z I. Chodźki i odsyłaczem do *czerwieniec*); znaczenie odzwierciedlone w TI poświadcza SJPD (dodaje też ‘dawna złota moneta rosyjska wartości 10 rubli’); z powojennej Wileńszczyzny podaje MędJP-III 128; ros.: *червонец* (SRJaO);

czynownictwo ‘urzędnicy państwowi w Rosji carskiej’: *p. Marja [...] pracuje w czytelnich Tow. Dobroczynności [...] w Warszawie. Przeżywa program tej instytucji przez czynownictwo rosyjskie* – 29/12/233; formę *czynownik* z polszczyzny okresu zaborów rejestruje KarR 118; SW notuje tylko *czynownik* z ograniczeniem *unikać należy* (z cytatem z A. Mickiewicza); SJPD zna jedynie postać *czynownik* ‘w Rosji carskiej: urzędnik państwowy’, którą oparuje kwalifikatorem *dawne* (z ros.); ros.: *чиновничество* (WSRP);

detektyw ‘kryminal’: *Złodziej kieszonkowy. (Dla amatorów detektywów)* – 30/32/678; z powojennej polszczyzny wileńskiej podają MędJL 238, MędJP-III 141, NagW 145, GebŚ 131–132; kalka semantyczna ros.: *детектив* (SRJa);

dokuka ‘dokuczanie, naprzykrzanie się’: *Wówczas Helecki, wystawiony na tak uprzykrzone sąsiedztwo z kozakami, jak twierdzi dokument z „wielkiej dokuki” sprzedaje Wielkie Pruckie Woroniczom* – 28/20/390; w SL ‘dokuczanie, nacieranie, naleganie’ (z ros.); w SWil ‘ts.’ z kwalifikatorem *nieużyw.*; w SW (*mało używ.*): 1. ‘ts.’ z dodatkowym znaczeniem ‘skargi natrętne’, 2. ‘przykróść, udrczenie, męka’; ros.: *докука* (WSRP);

drednot ‘pancernik liniowy’: *kto posiada obecnie hegemonję na Bałtyku: Niemcy czy Rosja? Pozornie ta ostatnia. Ma najpotężniejsze okręty: cztery „drednoty” po 26.000 ton* – 29/15/289; *z czterech drednotów rosyjskich, trzy są jedynie zdadne do służby* – 29/15/289; słowniki definicyjne języka polskiego nie rejestrują; ros.: *дредноут* (WSRP);

generał gubernator ‘w Rosji carskiej: wyższy urzędnik sprawujący władzę nad jedną lub kilkoma guberniami’: *gen. gubernator Czertkow wyznaczył surowe kary za nauczanie tajne* – 29/8/158; równoległe poświadczenie po-

²⁹ Przymiotnik *чрезвычайный*, od którego w języku polskim utworzono *czerezwyczajka*, jest w języku rosyjskim niepoprawny (OESRJa).

chodzi z Kresów północno-wschodnich (JoKW: *general-gubernator*); zapis dopiero w SJPD w postaci *general-gubernator*; ros.: *генерал-губернатор* (SRJaO);

gimnazista ‘uczeń gimnazjum, gimnazjalista’: *Uczyli się gimnazjiści we Lwowie i Krakowie* – 30/21/411; wcześniejsze poświadczenie pochodzi z polszczyzny pod zaborem rosyjskim (KarR 121³⁰), równoległe z Kresów północno-wschodnich (JoKW); w poradnikach językowych jako rusycyzm (Czar 11, KrasN 13–14, SmuK 41, SzczerW 105, ZawD 15); zapis w SWil, SW, SJPD (*przest.*), SPPSz (*rzad.*); z powojennej Wileńszczyzny podaje MędPW 99, MędJP-II 269, MędJP-III 203; ros.: *гимназист* (TSRJa);

gubernja ‘wyższa jednostka administracyjna w Rosji carskiej’: *w kodyfikacji praw gubernij polskich zabłysnął wiedzą prawniczą* – 27/1/18; wcześniejsze poświadczenie pochodzi z polszczyzny pod zaborem rosyjskim (KarR 158), równoległe – z międzywojennej Wileńszczyzny (JoKW); rejestrują SL i SWil; w SW i SJPD ze wskazaniem na rosyjską genezę³¹: *губерния* (TSRJa); por. gubernator;

ikona ‘obraz cerkiewny z wizerunkiem świętego’: *Zorganizowana w Berlinie [...] wystawa reprezentacyjna jest wyłącznie wystawą ikon* – 29/9/173 (2 razy); pierwszy zapis pochodzi z 1857 roku (ESJPBa); z Kresów północno-wschodnich z dwudziestolecia międzywojennego podaje JoKW; w SW: *mało używ.* z odsyłaczem do *ikona*; w SJPD bez kwalifikatorów, ze wskazaniem na rosyjską genezę³²: *икона* (TSRJa);

jurta ‘okrągły namiot, szałas używany przez ludy tureckie i mongolskie’: *„Wielka jurta” czyli dom ludowy w mieście Ulan Bator, stolicy Mongolji* [podpis pod fotografią] – 29/20/395; używane w polszczyźnie pod zaborem rosyjskim (KarR 159); w SJPD – z tur. za pośrednictwem ros., w SJPSz – z tur.; ros.: *юрта* (SRJaO);

knut ‘bicz spleciony ze skórzanych rzemieni; uderzenie tym biczem’: *plebiscyt odbywał się w warunkach terroru i gwałtu, po 15 latach pruskiego knuta* – 27/20/390; z polszczyzny XVII-wiecznej podaje RytW 20 (wyraz odnosi się do realiów moskiewskich); mamy też zapis z polszczyzny pod zaborem rosyjskim (KarR 161); w SL w znaczeniu ‘kańczug Moskiewski’; w SJPD z uwagą: „w Rosji carskiej używany m.in. jako narzędzie chłosty”; znają: SWil

³⁰ „Ze względu na późne pojawienie się wyrazu w tej postaci i wyraźne ograniczenie jego użycia do terenu zaboru rosyjskiego, można przyjąć wpływ języka rosyjskiego”. H. Karaś, *Rusycyzmy słownikowe...*, s. 121.

³¹ W języku rosyjskim od czasów Piotra I; prawdopodobnie utworzone od *gubernator* na wzór *impierator*: *империя* (ESRJa; por. też ESJPBa).

³² W języku rosyjskim pożyczka z języka greckiego (ESRJa).

i SW; w SJPSz – *przest.*; wszystkie słowniki wskazują na rosyjską proveniencję; ros.: *кнут* (SRJaO);

Komintern ‘III Międzynarodówka Komunistyczna; międzynarodowa organizacja partii komunistycznych świata powstała z inicjatywy Lenina w 1919 roku, rozwiązana w 1943 roku’: *istnieją w Mongolji tendencje niepodległościowe, którym sprzyja z jednej strony nieład, panujący w Chinach, z drugiej zaś zręczna propaganda moskiewskiego „Kominternu”* – 29/20/395; w SJPD i SWOiZO z ros.: *Коминтерн* (skrót od: *Коммунистический Интернационал* – WSRP);

kooperatywa ‘sklep spółdzielczy, spółdzielnia’: *Członkami takich przedsiębiorstw musiałyby być następujące trzy czynniki: [...], 2) spółdzielnia (typu kooperatywy spożywców)* – 29/22/432; równoległe zapisy z Kresów północno-wschodnich w SzWM 67; wśród leksyki zapomnianej w SWZ; z powojennej Wileńszczyzny podaje MędJP-III 292; ros.: *кооператив* (WSRP);

kwartał ‘dzielnica’: *Miasto w znacznej swej części pocięte jest na równe, symetryczne kwartały* – 26/30/9; wcześniejsze poświadczenie z Kresów północno-wschodnich w Czar 16 (wśród rusycyzmów) i w DomZS 231 (z międzywojennej Białorusi radzieckiej), równoległe w JoOS 135; jest też zapis z polszczyzny pod zaborem rosyjskim (KarR 230, zob. też KarKS 114); w SWil bez kwalifikatorów, w SW – *prow.* (cytat z J.I. Kraszewskiego); w SJPD ‘część miasta leżąca między czterema przecinającymi się ulicami’ – *daw.*; według ESJPBa w tym znaczeniu od drugiej połowy XIX wieku, prawdopodobnie za niem. i franc. *quartier*; z powojennej prasy wileńskiej podaje MędJP-II 304–305 i MędJP-III 324; ros.: *квартал* (TSRJa);

magazyn ‘sklep’: *Materiały, barwione indanthrenami, są do nabycia we wszystkich lepszych magazynach* – 30/29/618; wcześniejsze przykłady z Kresów w KurzW 469, Czark 16, Łęt 117, równoległy w JoKW; w SJPD ‘duży, dobrze zaopatrzonej sklep’; z powojennej polszczyzny wileńskiej rejestruje MędJP-II 312 i MędJP-III 350; kalka semantyczna ros. *магазин* (SRJaO);

maszyna ‘samochód’: *Ostatni model Chevrolet posiada wszystkie zalety wymagane od [...] luksusowej maszyny* – 29/2/III (2 razy); *zirytował się, pozostawił raidową maszynę [...], siadł na swego normalnego Citroëna* – 30/27/549; z powojennej prasy wileńskiej podaje MędJP-II 315, MędJP-III 358 i MędJL 244, z mowy dzisiejszych mieszkańców Wilna – StaS 280, Bujwidz – DwiJB 118; ros.: *машина* (TSRJa);

okazywać pomoc ‘udzielać pomocy’: *Kurlandja musiała okazywać zbrojną pomoc Polsce* – 28/30/565; wcześniejsze poświadczenia z Kresów północno-wschodnich (*okazać pomoc*) w Czark 21 i Łęt 180, równoległe w JoW 77; są też zapisy z polszczyzny pod zaborem rosyjskim (KarR 315) oraz okresu tużporozbiorowego (ZawD 33); w SW z kwalifikatorem *niepopr.*; z powojen-

nej prasy wileńskiej podaje MędpW 161, MędpJP-II 515 (*okazać pomoc*); ros.: *оказывать помощь* (SRJaO);

oświetlać ‘naświetlać, ukazywać’: *wydobynam na światło dzienne [...] rewelacyjne „Wspomnienia z roku 1877”, oświetlające te zabiegi W. Brytanji – 29/22/439*; z powojennej polszczyzny wileńskiej rejestruje MędpJP-II 347 i MędpJP-III 467; kalka semantyczna ros. *освещать* (SRJaO);

pagaworka ‘porzekadło, powiedzonko’: *przecież Rosjanie tworzą wielki naród mimo, że ciągle mają na ustach jeszcze gorsze pagaworki – 30/21/412; Przysłowia „pagaworki” nie mogą być syntezą narodu – 30/21/412*; ros.: *поговорка* (WSRP);

podnieść 1. ‘zmienić na lepsze, poprawić, podciągnąć’: *rząd Rzeczypospolitej podejmował [...] opiekę nad zdobyczami kultury polskiej, która Wołyń podniosła cywilizacyjnie – 29/26/509*; 2. ‘wynieść’: *Rozbudowa [...] Italji jest obecnie zakończona i podniosła Montecatini do rzędu najpiękniejszych – 30/20/397*; w powojennej polszczyźnie wileńskiej notuje MędpJP-III 514; kalka semantyczna ros.: *поднять* (SRJaO);

podnieść się ‘podźwignąć się z upadku’: *oko artysty spoczęło na czasach, gdy z jarzma tatarskiego wyzwolona podniosła się na wschodzie Moskwa – 30/36/748*; zapis w MędpJP-III 514; ros. *подняться* (SRJaO);

pograniczny ‘graniczny’: *Od stacyjki pogranicznej [...] jadę doliną bystrego Vardaru – 28/40/741; Wówczas [...] odbywały się słynne sądy pograniczne między Polską a Rosją – 28/10/201*; równoległy zapis z Kresów północno-wschodnich w JoKW; z powojennej prasy wileńskiej podaje MędpJP-II 364 i MędpJP-III 521; we współczesnej polszczyźnie dawnych Kresów południowo-wschodnich poświadczą JoSRP 77; ros.: *пограничный* (SRJaO);

policmajster ‘w Rosji carskiej: wyższy urzędnik policji’: *Nora Ney, ma grać jedną z głównych ról filmu „Pan policmajster Tagiejew” – 29/11/213*; wcześniejsze poświadczenia z Kresów północno-wschodnich w KurzW 467, SawP 82³³; używane też w polszczyźnie pod zaborem rosyjskim (KarR 136³⁴); w SW bez kwalifikatorów (3 cytaty z A. Mickiewicza); zapis w SJPD (niem. przez ros.) i w SIJP; wśród słownictwa odchodzącego w zapomnienie w NieDaj 424; jako pożyczkę z języka rosyjskiego notują słowniki wyrazów obcych: ESWO, MASWO, SWO; ros.: *полицейстер* (SRJaO);

południo-czeski ‘południowo-czeski’: *z bractwem taborytów południo-czeskich Ziżka zerwał – 28/30/562*; słowniki języka polskiego nie notują; ros.: *юго-чешский*;

³³ Zofia Sawaniewska-Mochowa zalicza ten rusycyzm do regionalizmów północnokresowych w drugiej połowie XIX wieku.

³⁴ „[...] liczne [...] poświadczenia wskazują, że był to wyraz rozpowszechniony w całym zaborze rosyjskim”. H. Karaś, *Rusycyzmy słownikowe...*, s. 136.

południo-wschód ‘południowy wschód’: *Nie było już wtedy na południo-wschodzie Polski ani szos, ani kolei* – 29/10/193; wcześniejsze poświadczenia pochodzą z polszczyzny pod zaborem rosyjskim (KarR 283); notują: SWiL, SW, SJPD ‘strona świata między południem a wschodem; kierunek, w którym leży ta strona świata’ (z cytataми z J. Popławskiego³⁵ i T. Jeża³⁶); w SPP z uwagą: „lepiej: południowy wschód”, podobnie w KrasN 38; ros.: *юго-восток* (SRJaO);

popelnienie ‘przytycie, poprawienie się, nabranie ciała’: *Z dziedziny kosmetyki. Na popelnienie rąk i miejsc koło obojczyków, srodka nie ma* – 26/10/172; notuje tylko SW (*popelnieć* ‘zrobić się pełniejszym, przytyć, potłuścić’) bez kwalifikatorów i bez cytatów; ros.: *пополнить, пополнение* (SRJaO);

północo-wschód ‘północny wschód’: *Jeden z wiatrów, który wieje od północo-wschodu, nazywa się Polak* – 28/30/561; wcześniejsze poświadczenie pochodzi z polszczyzny pod zaborem rosyjskim (KarR 284); jako rusycyzm w KrasN 38, PorJ 1902 I, 137, PorJ 1902 III, 146, ZawD 36; SL nie notuje, rejestracja w SWiL, SW: *północowschód* (cytat tylko z A. Pawińskiego), w SJPD bez kwalifikatorów ‘strona, kierunek między północą a wschodem’; ros.: *северо-восток* (SRJaO);

premja ‘nagroda’: *Rzeczpospolita [...] rozpoczynając X rok istnienia przeznaczy dla swoich prenumeratorów w roku jubileuszowym bezpłatne premje książkowe* – 29/2/IV; wcześniejszy zapis z Kresów w JoKW (*premjum*); w postaci *premia* ‘ts.’ notowane w powojennej polszczyźnie wileńskiej (MędJP-II 373, MędJP-III 553); ros.: *премия* (SRJa);

primieczanje ‘uwaga, przypis, odsyłacz’: *Te primieczanja, czyli uwagi były drukowane malutkimi literkami* – 30/21/412 (2 razy); ros.: *примечание* (WSRP);

przyjść do czegoś ‘dojść do czegoś’: *podobno, rząd moskiewski zamierzał w ogóle zawiesić szkolnictwo prywatne polskie, ale jakoś do tego nie przyszło* – 29/8/158; słowniki definicyjne języka polskiego nie notują; ros.: *прийти к чему-то* (SRJaO);

pud ‘dawna rosyjska jednostka ciężaru równa 16,38 kg’: *Trzy cukrownie [...] przerabiały rocznie około miliona pudów kryształu, rafinerja Sobska – pół miliona pudów rafinady* – 29/8/156; *Sorokski młyn z produkcją dzienną 6000 pudów* – 29/8/156; wcześniejsze poświadczenia z Kresów północno-wschodnich w KurzW³⁷, równoległe w JoOS 135; są też zapisy z polszczyzny pod zaborem rosyjskim (KarR 138); notują wszystkie polskie źródła normatywne: SL, SWiL,

³⁵ Żył w latach 1854–1908.

³⁶ Żył w latach 1824–1915.

³⁷ Z dokumentów XVIII-wiecznych i SJAM.

SW, SJPD, wskazując na rosyjskie pochodzenie; według ESJPBa: „jednostka wagi (= 40 funtów) używana w Wielkim Księstwie Litewskim w XIV–XVIII’ (też w państwie moskiewskim, w Rosji carskiej, gdzie = 16,38 kg), w aktach wileńskich od 1390”; z powojennej prasy wileńskiej podaje Mędpw 125, MędJP-II 382, MędJP-III 591; ros.³⁸: пуд (SRJaO);

puncz ‘poncz’: *Założył tu modną restaurację z szampanem, burgundem, czekoladą i punczem* – 30/35/729 (2 razy); notuje tylko SW i odsyła do *poncz* (z ang.); w SO (w haśle *poncz*) uwaga (nie: *puncz*); ros.: *пунчи* (WSRP);

sektant ‘sekciarz’: *Ludzie wierzący, czyli „sektanci”, jak ich pogardliwie nazywają, narażeni są na szykany i represje* – 30/49/1021; rejestruje tylko SW i odsyła do *sekciarz* (z łac.); ros.: *сектант* (SRJaO);

sowiet ‘rada’: *Upaństwowiono w mig kilka fabryk [...], wszelką prywatną własność, wybrano sowiety* – 26/10/164; wcześniejsze poświadczenie z Kresów północno-wschodnich w KurzW 466³⁹, równoległe w JoS 56; zapis tylko w SWil (w znaczeniu ‘rada, komitet’) z kwalifikatorem *nie używ.* i wskazaniem na rosyjską genezę; z powojennej prasy wileńskiej podaje MędJP-II 405; ros.: *совет* (SRJaO);

spotykać ‘witać’: *W parku zastaliśmy już gospodarza raidu [...]. Nazywaliśmy go [...] „mamka raidową”. Spotykał nas na etapie, dawał wyżywienie* – 30/27/548; wcześniejsze poświadczenia z Kresów północno-wschodnich w KurzW 471⁴⁰, równoległe w SzWM 205, JoW 75, GraczOR 16; są też zapisy z polszczyzny pod zaborem rosyjskim (KarR 237, SGW) oraz z okresu tuż-porobiorowego (KrasN 137, ZawD 45); w SW *spotkać* (kogo czym) ‘przyjąć, podjąć, powitać go czym’ jako *niepopr.*; w SO *spotykać* ‘iść na spotkanie osoby przyjeżdżającej’ z ostrzeżeniem (rusycyzm); z powojennej prasy wileńskiej podaje Mędpw 131, MędJP-II 408, MędJP-III 683 i MędJL 196–197⁴¹, z idiolektu J. Ciechanowicza – MędJC 87, z mowy Polaków mieszkających na dzisiejszej Białorusi – JoRC 32; kalka semantyczna ros.: *встречать*;

³⁸ W języku rosyjskim pożyczka skandynawska (ESRJa). Według IES w innych językach słowiańskich i niesłowiańskich rzeczownik *pud* znany jest tylko jako zapożyczenie z języka rosyjskiego.

³⁹ Tylko z *Podręcznika... J. Karłowicza*. Zob. J. Karłowicz, *Podręcznik czystej polszczyzny dla Litwinów i Petersburszczan*, w: *Studia nad polszczyzną kresową*, oprac. E. Smułkowa, red. J. Rieger, W. Werenicz, t. 3, Wrocław 1984, s. 64; por. też Z. Sawaniewska-Mochowa, *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej*, *Słownictwo*, Warszawa 1990, s. 94, 196.

⁴⁰ Za: A. Łętowski, *Błędy nasze. Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*, Wilno 1915, s. 269.

⁴¹ O funkcjonowaniu *spotkać* // *spotykać* wspólnie na Kresach północno-wschodnich informuje też D. Buttler, *Nowsze zapożyczenia...*, s. 24.

Sybir ‘Syberia’: *rozpoczął [...] działalność [...], aby w rok później pójść [...]* w *tajgi jakuckie i przywieźć z nich znane i piękne* „Szkice z Sybiru” – 29/22/439; *My ich w Sybir i skończone* – 30/21/412; w polszczyźnie XIX-wiecznej jako pojęcie martyrologiczne⁴²; równoległe poświadczenie pochodzi z Kresów północno-wschodnich (JoKW); znane też z polszczyzny pod zaborem rosyjskim (SGW); rejestruje SWil, odsyłając do *Syberia*; według SO używane w stylu uroczystym; ros.: *Сибирь* (WSRP);

ścisły ‘dokładny, precyzyjny’: „*Nasz las i jego mieszkańcy*”. *Przyrodnicza opowieść, ścisła, a miła i zajmująca* – 30/50/1063; wcześniejsze poświadczenie z Kresów północno-wschodnich w SJAM (*ścisłość*); z powojennej Wileńszczyzny *ścisłość* ‘dokładność, precyzja’ podaje MędJP-III 739; kalka semantyczna ros.: *точный* (SRJaO);

tajga ‘las iglasty w strefach klimatu północno-kontynentalnego, głównie na Syberii i w północnych częściach Europy’: *rozpoczął [...] działalność wśród młodzieży [...], aby w rok później pójść utartym szlakiem patryotów w tajgi jakuckie* – 29/22/439; używane w polszczyźnie pod zaborem rosyjskim (KarR 170); rejestrują: SWil, SW, SJPD ze wskazaniem na pośrednictwo rosyjskie; ros.: *тайга* (SRJaO);

walizka ręczna ‘walizka podręczna; walizka, którą trzyma się przy sobie’: *widok trzech uczniów na szosie, z kijami na psy i walizką ręczną, nie dziwił nikogo* – 29/26/512; *Dostaliśmy walizeczkę ręczną z bielizną, pieniądze na bilety i błogosławieństwo na drogę* – 29/26/512; ros.: *ручной чемодан, ручной багаж* (SRJaO);

westibul ‘reprezentacyjne pomieszczenie (rodzaj przedsionka, przedpokoju) przy głównym wejściu do gmachu’: *Resztki westibulu teatralnego* – 28/40/747; w SL brak; SW i SJPD znają jedynie formę *westybul*; w SO z ostrzeżeniem: *westybul* nie *westibul*; ros. *вестибюль* (WSRP);

wiorsta ‘dawna rosyjska miara długości równa 1,06 km’: *Kambul jest położony o 7 wiorst od stacji [...] i o 10 wiorst od [...] miasteczka* – 29/15/295; *To ja ich z wiorstę plantem prowadziłem* – 29/8/158; równoległe poświadczenie z Kresów północno-wschodnich w RiegSW 66 i JoOS 136; są też zapisy z polszczyzny pod zaborem rosyjskim (KarR 148, SGW); SL nie notuje; rejestracja w SWil; w SW i SJPD (*daw.*) ze wskazaniem na rosyjską genezę; z powojennej prasy wileńskiej podaje MędJP-III 825; ros.: *верста* (SWOWN⁴³);

⁴² „W Polsce XIX w., w okresie zaborów, nazwa *Syberia*, *Sybir* funkcjonowała nie tyle jako pojęcie geograficzne, określające północno-wschodnią, azjatycką część imperium rosyjskiego, ale jako pojęcie martyrologiczne, wskazujące ogromne obszary odległych guberni Rosji, do których zsyłani byli Polacy przede wszystkim za działalność patriotyczną”. A. Pihan-Kijasowa, *Udział leksyki religijnej...*, s. 321.

⁴³ W Rosji miara ta obowiązywała do wprowadzenia systemu metrycznego, czyli do 14 września 1918 roku (IES).

wygowor ‘nagana, upomnienie’: *Kiedys otrzymuję z Warszawy pakiet oficjalny, mieszczący „wygowor” czyli naganą urzędową* – 29/8/157; notowane w polszczyźnie pod zaborem rosyjskim (KarR 149), w języku S. Żeromskiego (KupiJD 126), w gwarze warszawskiej (SGW – *wygawor*); ros.: *выговор* (SRJaO);

wynieść wrażenie ‘odnieść wrażenie’: *z tego, co mi opowiadano o jego pożytecznej działalności, wyniosłem najlepsze o nim wrażenie* – 29/7/128; wcześniejsze poświadczenie (*wynosić wrażenie*) pochodzi z polszczyzny pod zaborem rosyjskim (KarR 317–318), z okresu tużporozbiorowego (ZawD 55) oraz z międzywojennej Wileńszczyzny (JoKW); ros.: *вынести впечатление* (SRJaO);

zadługo ‘na długo (przed czymś)’: *o życiu tajemniczem naszej planety świadczą gorące źródła [...], o życiu zaś ludzkości na niej, zadługo nim Węgry zostały Węgrami – wykopaliska rzymskie* – 29/7/127; równoległe poświadczenie z Kresów północno-wschodnich w JoOS 136; ros.: *зadолго* (*do czego*) (SRJaO);

zaprowadzić inowacje ‘wprowadzić innowacje’: *Zgodnie z instrukcjami [...] zostały zaprowadzone w rolnictwie i szkolnictwie nieznanne dotychczas inowacje* – 29/3/44; w SJPD tylko *zaprowadzić* ‘zrealizować, zastosować, wprowadzić w życie’, np. *zaprowadzić porządek, język, równość, ład* (z cytataми z A. Mickiewicza, B. Czernieńskiego⁴⁴, M. Sokolnickiego⁴⁵, J. Meissnera⁴⁶); z polszczyzny pod zaborem rosyjskim znane są wyrażenia: *zaprowadzić pokój, zaprowadzić spokój* (KarR 311), *zaprowadzić porządek* (KarR 318), które uznano za rusycyzmy; ros. *завести новшества*;

znieść ‘zburzyć, spowodować rozpadnięcie się czegoś’: *Gdy do Królewca zbliżył się oddział krzyżacki [...], mieszczanie [...] napadli nań na Haberbergu i znieśli go* – 27/20/391; *Stadjon [...] wybudowany specjalnie dla VIII zlotu sokołów. Choć kosztował miliony, po zlocie ma być zniesiony* – 26/30/13; w powojennej prasie wileńskiej poświadcza MędJP-III 915; kalka semantyczna na ros.: *снести* (SRJaO).

Wśród osobliwości leksykalnych wyekscerpowanych z „Tygodnika Ilustrowanego” z lat 1926–1930 występują pożyczki z języka rosyjskiego. Łącznie wynotowano ich 55 (w tym 5 analizyzmów słownikowych – *okazywać pomoc, przyjść do czegoś, walizka ręczna, wynieść wrażenie, zaprowadzić inowacje*), co stanowi około 35% wszystkich specyficznych jednostek słownikowych napotkanych w tygodniku we wskazanym okresie.

⁴⁴ Żył w latach 1851–1888.

⁴⁵ Urodził się w 1880 roku.

⁴⁶ Urodził się w 1901 roku.

Rusycyzmy użyte przez redaktorów „Tygodnika Ilustrowanego” reprezentują leksykę o różnej tematyce. Można tu wyróżnić zwłaszcza słownictwo religijne (np.: *archirej, cerkownik, ikona, sektant*), administracyjne (np.: *czynownictwo, generał gubernator, gubernja, policmajster*) i (nowe) polityczne⁴⁷ (np.: *czerezwyczajka, Komintern*). Są to najczęściej zapożyczenia właściwe, formalno-semantyczne. Należą do słownictwa realioznawczego, czyli leksyki rosyjskiej, która nie ma w polszczyźnie ścisłych odpowiedników i jest przyswajana w postaci rosyjskiej, na piśmie nierzadko transkrybowanej (*archirej, czarnosecinny, czastuszka, czerezwyczajka, czerwoniec, generał gubernator, ikona, Komintern, pud, sowiet, wiorsta*). Użycie podobnych jednostek jest w pełni uzasadnione. Redaktorzy wprowadzali je świadomie, celowo. Owe rusycyzmy nie są skutkiem interferencji, niemniej świadczą – jak się wydaje – o władaniu językiem rosyjskim przez co najmniej część zespołu redakcyjnego „Tygodnika Ilustrowanego”.

Często pojawiały się w tygodniku tzw. cytaty, czyli przytoczenia wyrazów w postaci rosyjskiej (*anti-Nowyj God, anti-Pascha, anti-Roździestwo, pagaworka, primieczanje*), czasem sygnowanej za pomocą cudzysłowu. Tego rodzaju słownictwo wprowadza się do polskich tekstów w pełni świadomie, zazwyczaj w celach stylizacyjnych, i oczywiście jego obecność także nie świadczy o interferencji języka rosyjskiego. Wydaje się jednak, że wprowadzanie cytatów do tekstów dowodzi utrzymywania się dobrej znajomości tego języka w lokalnej społeczności.

Większość rusycyzmów dostrzeżonych na łamach „Tygodnika Ilustrowanego” (20 jednostek) była w obiegu już wcześniej, tj. w czasie zaborów (m.in. *archirej, czarnosecinny, gubernja, jurta, knut, okazywać pomoc, policmajster, południo-wschód, północo-wschód, Sybir, tajga, wygovor, wynieść wrażenie*). W języku międzywojennej prasy warszawskiej jednostki te mogą być dobrze zdomowioną pozostałością po poprzednim okresie w dziejach kontaktów rosyjsko-polskich.

Kolejnych 21 wyrazów (m.in. *czarnosecinny, czerezwyczajka, generał gubernator, gubernja, ikona, magazyn, pograniczny, premja, sowiet, Sybir, zadlugo*) funkcjonowało w dwudziestoleciu międzywojennym na Kresach północno-wschodnich, czyli na obszarze językowym – ze względu na podległość wschodniosłowiańskie i silną rusyfikację – odznaczającym się większą łatwością wchłaniania i utrzymywania rusycyzmów. Trudno na tym wczesnym etapie badań rozstrzygnąć, czy wymienione rusycyzmy przywędrowały do centrum wraz z przesiedleńcami z Kresów północno-wschodnich (teza ta byłaby wiarygodniejsza, gdyby w tygodniku występowała także starsza, bardziej

⁴⁷ Czyli tzw. sowietyzmy.

charakterystyczna warstwa leksyki północnokresowej, np. białorutenizmy czy lituanizmy).

W ekscerpcie mamy też 22 leksemy (m.in. *czerwoniec, detektyw, kooperatywa, magazyn, maszyna, oświetlać, podnieść, pograniczny, premja, znieść*), które notowano w powojennej polszczyźnie wileńskiej. Można przypuszczać, że przetrwały w tamtejszej odmianie terytorialnej polszczyzny z okresu poprzedniej rusyfikacji, nie są zaś skutkiem nowego, powojennego oddziaływania języka rosyjskiego.

W zgromadzonym materiale językowym znalazły się również 4 zapożyczenia rosyjskie, które rejestrowano w polszczyźnie, począwszy od okresu zaborów, poprzez dwudziestolecie międzywojenne (Kresy), aż po lata 70. XX wieku (głównie Wileńszczyzna). Są to: *kwartał, pud, spotykać, wiorsta*. Zdają się one świadczyć, że warszawska polszczyzna okresu międzywojennego stanowi jednak brakujące ogniwo w dziejach kontaktów językowych rosyjsko-polskich.

Halina Karaś, dając – na podstawie języka prasy warszawskiej – ogólną ocenę wpływów rosyjskich na leksykę polszczyzny okresu zaborów, napisała:

Biorąc pod uwagę stosunkowo dużą liczbę wyekscerpowanych z prasy warszawskiej rusycyzmów, ale także fakt ich słabego zakorzenienia się w polszczyźnie oraz szybkiego zaniku większości z nich, można wpływ języka rosyjskiego w porównaniu z innymi językami określić jako średni. Był on ilościowo i jakościowo mniej istotny niż oddziaływanie języka francuskiego czy niemieckiego, większy zaś niż języka angielskiego i pozostałych języków wschodniosłowiańskich⁴⁸.

Wstępny przegląd wykazał, że rzeczywiście w polszczyźnie prasy warszawskiej pozostał nikły ślad po rusycyzmach okresu zaborów już po upływie kilkunastu lat od ustania bezpośredniego kontaktu języków polskiego i rosyjskiego.

Skróty słowników

ESJPBa – A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa, 2000.

ESRJα – М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, t. 1–4, Москва 1986–1987.

ESWO – Trzaska, Evert, Michalski, *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1939.

IES – Р.Я. Черных, *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, t. 1–2, Москва 1994.

⁴⁸ H. Karaś, *Rusycyzmy słownikowe...*, s. 339.

- MASWO – *Michała Arcta Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1939.
- NSSRJa – *Новый словарь сокращений русского языка*, red. Е.Г. Коваленко, Москва 1995.
- OESRJa – *Орфоэтический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы*, red. Р.И. Аванесов, Москва 1983.
- PSB – *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1–46, red. W. Konopczyński, Kraków 1935–2010.
- PSWP – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgółkowa, t. 1–50, Poznań 1994–2005.
- SBJP – J. Wawrzyńczyk, *Słownik bibliograficzny języka polskiego. Wersja przedelektroniczna*, t. 1, Warszawa 2000.
- SGW – B. Wieczorkiewicz, *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*, Warszawa 1966.
- SIJP – *Michała Arcta Słownik ilustrowany języka polskiego*, Warszawa 1916.
- SJAM – K. Górski, S. Hrabec, *Słownik języka Adama Mickiewicza*, t. 1–11, Wrocław 1962–1983.
- SJPD – *Słownik języka polskiego*, t. 1–10, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958–1968.
- SJPSz – *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, red. M. Szymczak, Warszawa 1978–1981.
- SL – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa 1807–1814.
- SO – S. Szober, *Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku*, Warszawa 1937.
- SPP – *Słownik poprawnej polszczyzny*, red. W. Doroszewski, H. Kurkowska, Warszawa 1995.
- SPPSz – S. Szober, *Słownik poprawnej polszczyzny*, wyd. 6 uzup., Warszawa 1968.
- SRJa – *Словарь русского языка АН СССР*, t. 1–4, Москва 1981–1984.
- SRJaO – С.И. Ожегов, *Словарь русского языка*, Москва 1990.
- SW – J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.
- SWil – A. Zdanowicz et al., *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861.
- SWO – *Słownik wyrazów obcych*, red. Z. Rysiewicz, Warszawa 1959.
- SWOiZO – W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2002.
- SWOWN – *Słownik wyrazów obcych. Wydanie nowe*, red. E. Sobol, Warszawa 1995.
- SWZ – K. Holly, A. Żółtak, *Słownik wyrazów zapomnianych, czyli słownictwo naszych lektur*, Warszawa 2001.
- TSRJa – *Толковый словарь русского языка*, red. Д.Н. Ушаков, t. 1–4, Москва, 1935–1940.
- WSRP – A. Mirowicz, I. Dulewiczowa, I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, *Wielki słownik rosyjsko-polski*, t. 1–2, Warszawa 2001.

Pozostałe skróty

- ButN – D. Buttler, *Nowsze zapożyczenia rosyjskie w języku polskim*, „Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne Filii UW w Białymstoku, VI. Humanistyka” 2, 1973, s. 5–36.
- Czar – L. Czarkowski, *Słowniczek najpospolitszych rusycyzmów*, wyd. 2 uzup., Wilno 1996.

- Czark – L. Czarkowski, *Słowniczek najpospolitszych rusycyzmów*, Wilno 1909.
- DomZS – C. Dombroski, *Ze słownictwa i gramatyki języka ludności polskiej na Białorusi Sowieckiej*, Mińsk 1932 (przedruk: „Acta Baltico-Slavica” 26, 2001–2002, s. 195–272).
- DwiJB – B. Dwilewicz, *Język mieszkańców wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*, Warszawa 1997.
- GebŚ – K. Geben, *Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie*, Warszawa 2003.
- GraczOR – T. Graczykowska, *O regionalizmach leksykalnych w kowieńskim tygodniku „Chata Rodzinna”*, „Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy”. Studia Filologiczne 45, Filologia Rosyjska 19, 1999, s. 5–20.
- JoKW – J. Joachimiak-Prażanowska, *Regionalne cechy północnokresowe w „Kurierze Wileńskim” (1924–1939)* [maszynopis rozprawy doktorskiej przygotowanej w Instytucie Filologii Rosyjskiej i Lingwistyki Stosowanej Akademii Bydgoskiej pod kierunkiem prof. Jolanty Mędelskiej, obronionej na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu].
- JoOS – J. Joachimiak, *Osobliwości słownikowe w „Kurierze Wileńskim” z 1924 roku*, „Acta Baltico-Slavica” 24, 1999, s. 127–142.
- JoRC – J. Joachimiak, *Regionalne cechy północnokresowe we współczesnej polszczyźnie mieszkańców Białorusi*, „Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy”. Studia Filologiczne 45, Filologia Rosyjska 19, 1999, s. 21–36.
- JoS – J. Joachimiak-Prażanowska, *Sowietyzmy w polszczyźnie „Kurierza Wileńskiego” (1924–1939)*, „Acta Baltico-Slavica” 28, 2004, s. 53–61.
- JoSRP – J. Joachimiak-Prażanowska, *Rusycyzmy w Słowniku rosyjsko-polskim S. Lewińskiej i T. Staraka*, w: *Język, historia, polityka. Prace Komisji Językoznawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego*, red. E. Laskowska, M. Jaracz, t. 17, Bydgoszcz 2007, s. 73–85.
- JoW – J. Joachimiak, *Wileńskie słownictwo regionalne w dwudziestolecu międzywojennym (na materiale prasy z lat 1920–1927)*, w: *Kilka rozpraw filologicznych*, red. E. Fryska, J. Mędelska, Bydgoszcz 1997, s. 65–82.
- KarKS – H. Karaś, *Kalki semantyczne z języka rosyjskiego w polszczyźnie II połowy XIX i początków XX wieku w świetle ówczesnych źródeł poprawnościowych*, w: *Studia nad słownictwem XIX wieku*, red. W. Kupiszewski, t. 1, Warszawa 1992, s. 105–137.
- KarR – H. Karaś, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*, Warszawa 1996.
- KrasN – A. Krasnowolski, *Najpospolitsze błędy językowe zdarzające się w mowie i piśmie polskim*, wyd. 4, Warszawa 1920.
- KupiJD – W. Kupiszewski, *Język „Dzienników” Stefana Żeromskiego*, Warszawa–Kraków 1990.
- KurzW – Z. Kurzowa, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa–Kraków 1993.
- Łęt – A. Łętowski, *Błędy nasze. Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*, Wilno 1915.
- MędJC – J. Mędelska, *Język Jana Ciechanowicza. Przyczynek do dziejów polszczyzny na radzieckiej Litwie*, Bydgoszcz 1996.

- MędJL – J. Mędelska, *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku*, Bydgoszcz 1993.
- MędJP-II – J. Mędelska, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*, t. 2, *Lata 1945–1959*, Bydgoszcz 2000.
- MędJP-III – J. Mędelska, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*, t. 3, *Lata 1960–1979*, cz. 2, *Słowotwórstwo, wyrazy*, Bydgoszcz 2004.
- MędMarT – J. Mędelska, M. Marszałek, *Twórczy słownik „polskiego języka radzieckiego”*, „Poradnik Językowy” 2000, z. 8, s. 38–48.
- MędPW – J. Mędelska, *Język „Prawdy Wileńskiej”. Północnokresowa polszczyzna kulturalna w początkach sowietyzacji Wilna i Wileńszczyzny*, Bydgoszcz 1999.
- MiodS – J. Miodek, *Syntetyczne konstrukcje leksykalne w języku polskim*, Wrocław 1976.
- NagW – W. Nagórko, *Wpływy rosyjskie na język polskiej inteligencji wileńskiej, w: Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, red. H. Kubiak, T. Paleczny, J. Rokicki, M. Wawrykiewicz, Warszawa 1992, s. 139–147.
- NieDaj – K. Handke, H. Popowska-Taborska, I. Galsterowa, *Nie dajmy zginąć słowom. Rzecz o odchodzącym słownictwie*, Warszawa 1996.
- PihK – A. Pihan-Kijasowa, *Udział leksyki religijnej w słownictwie pamiętników ześlanych z XIX w.*, „Prace Komisji Językoznawczej BTN” 18, 2008, s. 321–332.
- PorJ – „Poradnik Językowy”.
- RiegSW – J. Rieger, *Słownictwa „wileńskiego” ze zbioru Leonarda Jaszczanina ciąg dalszy*, w: *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2, *Studia i materiały*, red. J. Rieger, Warszawa 1999, s. 57–76.
- RytW – G. Rytter, *Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku*, Łódź 1992.
- SawP – Z. Sawaniewska-Mochowa, *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej. Słownictwo*, Warszawa 1990.
- SmułK – J. Karłowicz, *Podręcznik czystej polszczyzny dla Litwinów i Petersburszczan*, w: *Studia nad polszczyzną kresową*, oprac. E. Smułkowa, red. J. Rieger, W. Werenicz, t. 3, Wrocław 1984, s. 33–81.
- StaS – K. Stankiewicz, *Słownictwo interferencyjne, a problem wielojęzyczności na Wileńszczyźnie*, w: *Słowa w różnych kontekstach*, red. S. Dubisz, Warszawa 1998, s. 271–284.
- SzczerW – L. Szczerbowicz-Wieczór, *O skażeniu obecnym języka polskiego w prasie*, Płock 1881.
- SzwM – J. Szwed, *Mów poprawnie! Słownik błędów językowych*, Wilno 1931.
- TI – „Tygodnik Ilustrowany”.
- TrJS-II – J. Trypućko, *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza). Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX*, t. 2, Uppsala 1957.
- ZawD – R. Zawiliński, *Dykcjonarz polski*, Kraków 1992.

Joanna Joachimiak-Prażanowska

**Lexical borrowings from Russian in “Tygodnik Ilustrowany”
from the years 1926–1930**

The present article is a contribution to the study of the history of Polish-Russian linguistic contacts and focuses on the phenomenon of Russianisms (Russian expressions) in the Polish language, in particular on the phenomenon of lingering Russianisms in the Polish language during the inter-war period (1918–1939). The issue has not been sufficiently and thoroughly scholarly addressed so far.

The article discusses the lexical borrowings from Russian that were used in the Polish language used in “Tygodnik Ilustrowany”. This weekly publication was published in Warsaw throughout the whole of the inter-war period in Poland.

The analysis covers relevant vocabulary excerpted from five annual volumes of the periodical, i.e. from the years 1926–1930. The author attempts to prove and illustrate to what degree the influence of the Russian language was manifested in the lexis used by editors and journalists of the weekly, what elements of this influence remained between 1918–1939 after the long period of partition and the immense influence of Russian upon the Polish language. Additionally, the author examines whether the Russian influences gained support in the Polish language of former inhabitants of the Eastern Polish borderlands who later settled in free Warsaw or in the language of those of its inhabitants who spent part of their lives in Russia.

KEY WORDS: Russian influence upon Polish, Polish press, cultural dictionary’s peculiarities.

dr Joanna Joachimiak-Prażanowska, Katedra Badań nad Bałtycko-Słowiańskimi Kontaktami Językowymi, Instytut Neofilologii i Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy; zainteresowania naukowe: rusycystyka i polonistyka, zwłaszcza polszczyzna wileńska okresu międzywojennego, leksykologia, leksykografia, język prasy.